Sprawozdania Archeologiczne, t. XLIV, 1992
PL ISSN 0081-3834

Neolit i początki epoki brązu

LECH CZERNIAK

WĘGIERCE, GM. PAKOŚĆ, STANOWISKO 12, WOJ. BYDGOSKIE. OSADA Z FAZY Ia KULTURY PÓŹNEJ CERAMIKI WSTĘGOWEJ *

Faza Ia początkująca rozwój kultury późnej ceramiki wstęgowej (dalej KPCW) na Kujawach znana jest dotąd na podstawie bardzo ułamkowych materiałów z pobliskiego Jankowa, stan. 4, ob. 15 [1] i (prawdopodobnie) Gogółkowa [2]. Z tego powodu zgłaszane były zastrzeżenia dotyczące zarówno pozycji tych materiałów w ramach schematu periodyzacji KPCW [3] jak i ich synchronizacji z ugrupowaniami postlinearnymi na innych terenach. Wśród opinii dotyczących tej drugiej kwestii szczególnie ważnym jest głos M. Zápotockiej, zdaniem której materiały będące dotąd podstawą wyróżniania fazy Ia są pozbawione cech diagnostycznych fazy IVa KCWK i jej odpowiedników (np. Lengyel I) a tym samym musi być podtrzymana koncepcja zakładająca znaczne opóźnienie procesu formowania się ugrupowań z ceramiką „kłutą" na Niżu Polski [4].

Będące przedmiotem niniejszego opracowania materiały z Węgierec są pierwszą, rzeczywiście istotną liczebnie i jednoznacznie reprezentatywną taksonomicznie próbą ceramiki z fazy Ia, dającą w związku z tym możliwość wniesienia znacznego postępu w dyskusji, którą pokrótce przytoczyłem.

---

* Praca wykonana częściowo w ramach programu R.III.6.

[1] J. Bednarczyk, A. Kośko, E. Krause, *Z problematyki rozwoju kultury lendzielskiej w rynnie Jeziora Pakoskiego. Ze studiów nad rozwojem kultur wstęgowych na Kujawach*, „Pomorania Antiqua", t. 8: 1978, s. 12 n, L. Czerniak, *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*, Poznań 1980.

[2] L. Czerniak, *Rozwój...*, w wymienionej pracy datowałem te materiały bardziej ogólnie w ramach fazy I. Obecnie — m. in. przez porównanie z Węgiercami — uważam, że należy uściślić ich chronologię na fazę Ia.

[3] R. Grygiel, (rec.) L. Czerniak, *Rozwój...*, [w:] APolski, t. 28: 1983, z. 1, s. 198 n.

[4] M. Zápotocká, *Die Brandgräber von Vikletice — ein Beitrag zum chronologischen Verhältnis von Stich. u. Rhein-Bandkeramik*, AR, 28: 1986, nr 6, s. 623 n.

I. ANALIZA SPECYFIKUJĄCA

1. Stanowisko 12 w Węgiercach jest położone przy krawędzi Pradoliny Noteci na obszarze czarnoziemnej Równiny Inowrocławskiej, charakteryzującym się największą koncentracją osadnictwa kultur z cyklu ceramiki wstęgowej na Kujawach (ryc. 1). W niewielkiej odległości od analizowanego stanowiska zlokalizowane są

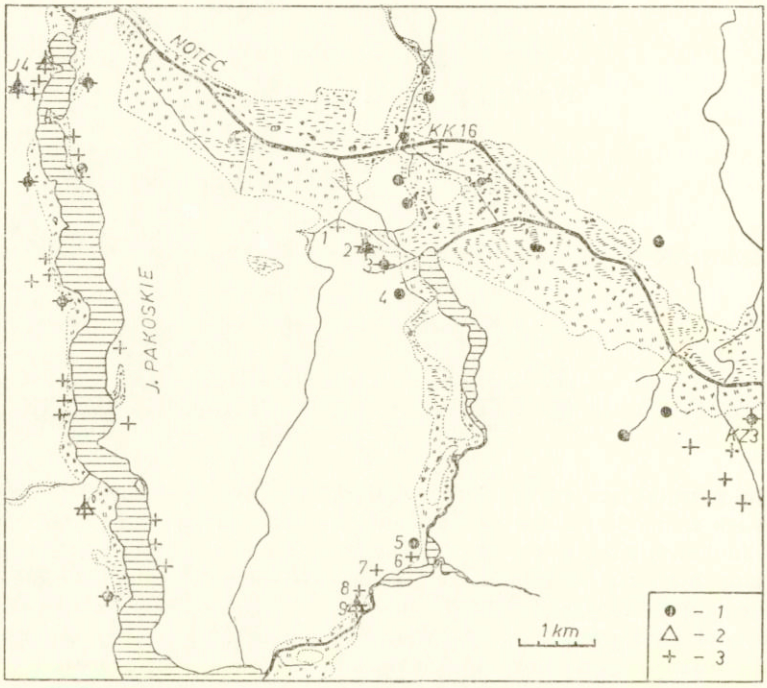

Ryc. 1. Fragment Równiny Inowrocławskiej. Położenie stan. 12 w Węgiercach (na mapie — nr 2) na tle punktów osadniczych kultur z cyklu ceramiki wstęgowej. Legenda:

1 — KCWR, 2 — KPCW I, 3 — KPCW II—III. Numerami oznaczono stanowiska nie znane z wcześniejszych badań: 1 — Węgierce (W), stan. 10A, 2 — W12, 3 — W3, 4 — W1, 5 — Kołuda Wielka (KW), stan. 11, 6 — KW3, 7 — KW12, 8 — KW9A, 9 — KW13; stan. bez numeracji oraz pozostałe: KZ3, J4, KK16, por. L. Czerniak, *Rozwój..., tamże* lit.

Fig. 1. Part of Inowrocław Plain. Location of site 12 in Węgierce (on the map — 2) against settlement spots of Band Pottery cultural cycle:

1 — Band Pottery Culture, 2 — Late Band Pottery Culture I, 3 — Late Band Pottery Culture II—III. The numbers refer to sites unknown from previous excavations: 1 — Węgierce (W), site 10A, 2 — W12, 3 — W3, 4 — W1, 5 — Kołuda Wielka (KW), site 11, 6 — KW3, 7 — KW12, 8 — KW9A, 9 — KW13; Unnumbered sites and others: KZ3, J4, KK16, cf L. Czerniak *Rozwój...*, see: further lit. there

→

Ryc. 2. Węgierce, gm. Pakość, stan. 3 i 12. Plan sytuacyjno-wysokościowy. Legenda: 1 — wykop na stan. 12 (obiekty 1—4, por. ryc. 3), 2 — zasięg występowania obiektów KCWR zaobserwowany w rowach melioracyjnych, 3 — j.w. obiektów KPCW. Uwaga: warstwice co 0,25 m

Fig. 2. Węgierce, Pakość commune, site 3 and 12. Location and contour plan: 1 — trench on site 12 (features 1—4, cf Fig. 3), 2 — range of BPC features in drainage ditches, 3 — range of LBPC features in drainage ditches. Contours every 0.25 m

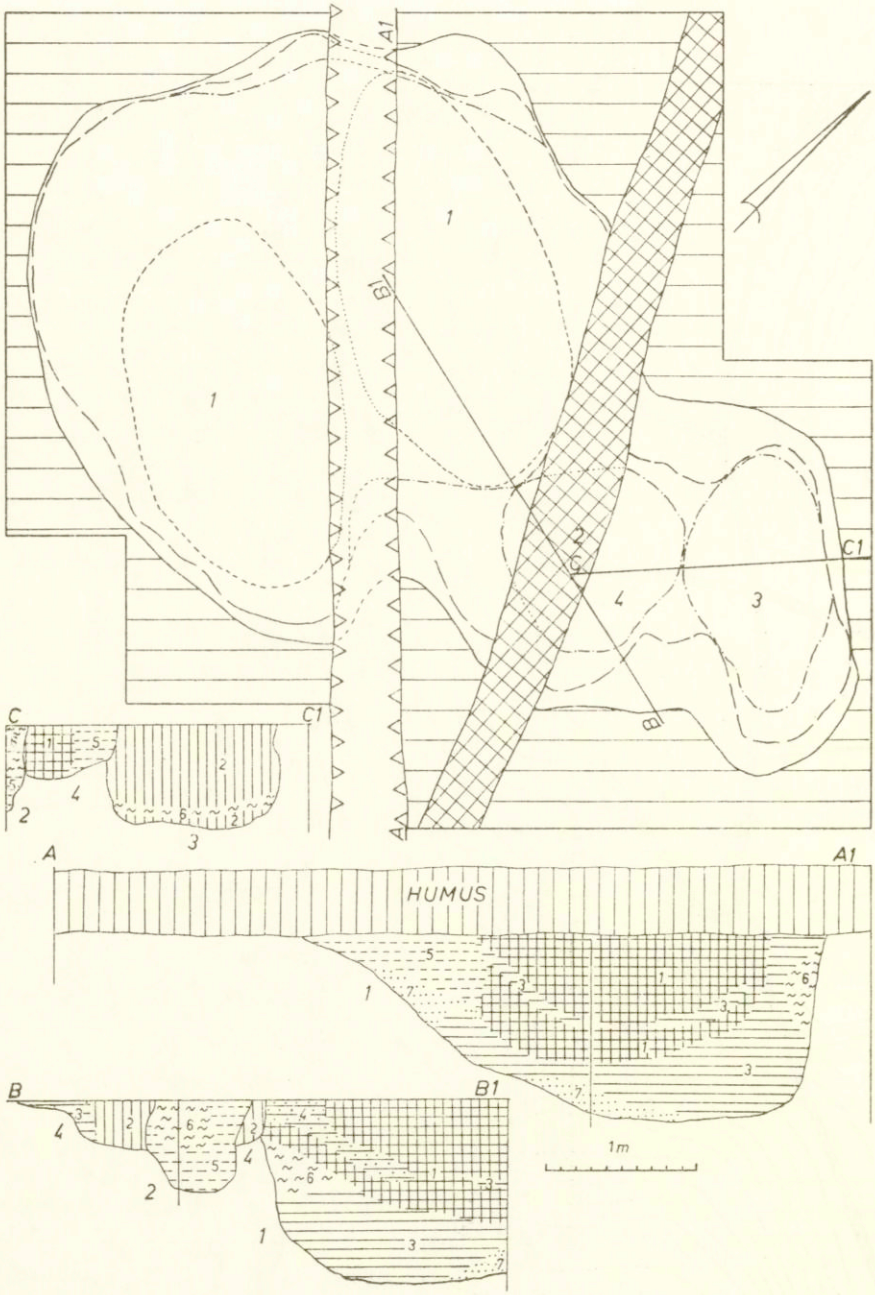

między innymi takie podstawowe dla systematyki KPCW stanowiska, jak Krusza Zamkowa (na ryc. 1 KZ3), wspomniane już Jankowo (J4) oraz Kościelec Kujawski (KK16) [5].

Omawiane stanowisko wraz z kilkoma innymi (ryc. 1 — oznaczone numerami) odkryto w trakcie badań ratowniczych prowadzonych w latach 1984—85 w związku z pracami melioracyjnymi w okolicach Rynny Węgiereckiej [6]. W wyniku obserwacji powierzchniowych, a następnie w rowach melioracyjnych, ustalono zasięg m. in. osadnictwa „wstęgowego" (ryc. 2) oraz wytypowano najbardziej znaczące poznawczo obiekty do badań wykopaliskowych. Niestety, ze względu na nagłe wstrzymanie finansowania prac archeologicznych przez inwestora, wstępne zamierzenia wykopaliskowe zostały ograniczone do minimum. Dlatego też m. in. eksplorację interesujących nas tu obiektów zawężono do niewielkiego wykopu (ca 25 m^2) dostosowanego kształtem i rozmiarami do ich zasięgów (ryc. 3).

W wykopie tym zarejestrowano układ trzech połączonych w stropie jam gliniankowych datowanych na fazę Ia KPCW (ob. 1 i —?— 3) oraz fragment rowu fundamentowego chaty trapezowatej reprezentującej bliżej nieokreślony odcinek fazy III KPCW (ob. 2). Relacje stratygraficzne chaty i glinianek są jednoznaczne (ryc. 3, przekrój B). Nie są natomiast pewne obserwacje dotyczące wzajemnych relacji poszczególnych zagłębień gliniankowych. Najmłodszym z nich jest obiekt 4 (ryc. 3, przekroje B, C).

Obiekt 1 zawierał absolutną większość spośród uzyskanych materiałów. Ich liczba oraz złożona struktura (tab. 1) a także kształt obiektu, silnie warstwowane — o intensywnej barwie — wypełnisko wskazuje, że obiekt ów mógł powstać jako glinianka, która pełniła następnie funkcję jamy „przydomowej". Dalsze uwagi na temat potencjalnego kontekstu osadniczego tego obiektu (chata?) uważam za niecelowe ze względu na zbyt małą powierzchnię wykopu.

2. Charakterystykę ogółu materiałów „ruchomych" przedstawiają tabele 1—2 oraz ryciny 4—10. Odnośne dane przygotowałem stosując publikowany już schemat [7], dlatego też skomentuję wyłącznie nowe elementy, które pojawiły się w technologii ceramiki (ryc. 4). Zarejestrowałem mianowicie w Węgiercach dwie do-

---

[5] L. Czerniak, *Rozwój...*

[6] Badania prowadził mgr M. Andrałojć w ramach zadań podjętych przez Zespół Badań Kujaw działający ówcześnie przy Instytucie Prahistorii UAM (obecnie przy BTN w Bydgoszczy). Niniejszym dziękuję kierownikowi Zespołu Pani doc. dr hab. Aleksandrze Cofcie-Broniewskiej za przekazanie mi tych materiałów do opracowania i publikacji.

[7] L. Czerniak, *Rozwój...*

←

Ryc. 3. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12. Przekroje obiektów 1—4. Opis warstw: 1 — czarno-brunatna próchnica z domieszką polepy i spalenizny, 2 — czarno-brunatna próchnica, 3 — brunatna próchnica, 4 — j.w. ze spalenizną, 5 — jasnobrunatna próchnica, 6 — glina z domieszką brunatnej próchnicy, 7 — piasek z domieszką j.w. Warstwice obrazują przekroje poziome obiektów na głębokości (licząc od stropu calca): linia ciągła — strop calca, linia przerywana, długa — 0,2 m, linia przerywana kropkami — 0,4 m, linia przerywana, krótka — 0,8 m

Fig. 3. Węgierce, Pakość commune, site 12. Sections of features 1—4: 1 — black-brown humus with an admixture of daubed clay and burnt matter, 2 — black-brown humus, 3 — brown humus, 4 — brown humus with burnt matter, 5 — light brown humus, 6 — clay with an admixture of brown humus, 7 — sand with an admixture of brown humus. Contours show horizontal sections of features at the depths (rom the rock-bed roof): continuous line — rock-bed roof, long discontinued line — 0.2 m, dotted line — 0.4 m, short discontinued line — 0.8 m

datkowe receptury schudzania masy ceramicznej oznaczone tu jako IIIA° (ceramika cienkościenna, glina szlamowana z wyraźnymi śladami użycia domieszki roślinnej) i IVA1° (ceramika średnio- i grubościenna z domieszką drobnego piasku oraz gruzu ceramicznego).

Tabela 1. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12. Ogólna charakterystyka zawartości obiektów

Zawartość / Obiekt	Ceramika	Krzemienie *	Narzędzia inne (ryc. 9)	Kości zwierzęce **										
				Krowa	Świnia	Owca/Koza	Pies	Koń	Jeleń	Sarna	Dzik	Ptaki	Ryby	Żółw
Humus	50		2											
Obiekt 1	542		4	646	39	54	2	3	7	9		5	1	
Obiekt 2	7			1										
Obiekt 3	62			100	2	17		1		6	1			1
Obiekt 4	1													
SUMA	662	30	6	747	41	71	2	4	7	15	1	5	1	1

* Materiały w opracowaniu dr L. Domańskiej — będą opublikowane oddzielnie w ramach ogólniejszej pracy na temat krzemieniarstwa KPCW. Wstępne dane: (a) 28 — krzemień bałtycki narzutowy, 2 — krzemień czekoladowy, (b) 6 narzędzi: 5 drapaczy, 1 wiór ret.

** Opracowanie mgr. D. Makowieckiego (pełna publikacja: „Archeozoologia", 1990, w druku).

Tabela 2. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12. Charakterystyka krawędzi naczyń (oznaczenie wg L. Czerniak, *Rozwój...*, ryc. 31, s. 63)

typ krawędzi / Obiekt	1a	1c	1d	1e	1i	4e	9d	9e	18e	28a	28d	28e	28k	MA SU-
Humus				3				1	1			2		7
Obiekt 1	2	5	5	40		40	1	10	1	3	1	20	1	129
Obiekt 2				1		1						1		3
Obiekt 3				2	1	3	1		1			2		10
Obiekt 4				1										1
SUMA	2	5	5	47	1	44	2	11	3	3	1	25	1	150

I/W	%		W (g)	I		52,08				43,73			4,17		%		A	
	W	I				0,39	6,16	15,30	30,21	22,26	13,32	8,15	4,17		%			
						2	31	77	152	112	67	41	21	39	I			
						3	4	5	6	7	8	9	10	?	D (mm)			
0,057	0,27	0,36	35	2						2					K	Z	IIIA°	T
0,051	9,64	11,62	1220	63	36		1	10	20	2	2			1	K		IIIA	
					2		1		1						KG			
					2			1			1				G			
					23	1	1	6	4	7	1			3	N			
0,048	39,73	45,01	5025	244	115		17	26	40	15	2	7	6	2	K		IIIB	
					2								2		KG			
					1					1					L			
					7		2	1	1	1	1			1	G			
					119	1	9	22	38	29	6	2	3	9	N			
0,024	13,60	7,24	17 20	42	2									2	K		IVA1°	
					10						5	4	1		L			
					1						1				LG			
					29			1	2	5	10	9		2	N			
0,041	15,38	14,94	1945	81	5				1		4				K		IVA1	
					4							4			L			
					2			1		1					G			
					70			3	16	17	15	10	2	7	N			
0,041	7,90	7,56	1000	41	5					2	2			1	K		IVA2	
					1								1		L			
					35			2	8	5	6	3	5	6	N			
0,041	6,48	6,27	820	34	9			2	5	1				1	K		IVB1	
					1					1					L			
					24			1	9	8	5	1		1	N			
0,038	6,91	6,27	875	34	1				1						L		IVB2	
					5					5					G			
					28			2	5	10	6	1	1	3	N			
0,040	0,19	0,18	25	1					1						N		VA	
0,042	100	100	12 645	542		Z=211 = 38,9 %				K=176=32,5 % (83,4%)			L=19=3,5% (9,0%)					

I/W	%		W (g)	I		44,05				54,22			1,69		%		B	
	W	I				–	11,86	11,86	20,06	27,11	22,03	5,08	1,69		%			
						–	7	7	12	16	13	3	1	3	I			
						3	4	5	6	7	8	9	10	?	D (mm)			
0,1	0,61	1,61	10	1					1						K	Z	IIIA°	T
0,063	11,69	19,61	130	12	8			2	5	1					K		IIIA	
					4		4								N			
0,071	13,84	25,80	225	16	9		1	2	1	3	1			1	K		IIIB	
					1				1						G			
					6		1	1	1		1			2	N			
0,1	0,61	1,61	10	1							1				N		IVA1°	
0,042	8,61	9,61	140	6					1	3	1	1			N		IVA1	
0,04	6,15	6,45	100	4						1	2	1			N		IVA2	
0,033	7,38	6,45	120	4				1		1	2				N		IVB1	
0,021 (0,032)	51,06 (38,13)	29,03 (26,66)	830 (490)	18* (16)	1					1					G		IVB2	
					17		1	1	2	6	5	1	1		N			
0,038	100	100	1625	62		Z= 20 = 32,25 %				K=18 = 29,03 % (90 %)			G = 2 = 3,25 % (10%)					

Ryc. 4. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12, obiekt 1 (A) i 3 (B). Struktura cech technologicznych ceramiki. Oznaczenia literowe:

I — ilość fragmentów ceramiki, W — ich waga (w gramach), Z — ceramika zdobiona (K — „kłuta", G — zdobiona guzami, L — zdobiona listwami plastycznymi), N — ceramika niezdobiona, T — technologia, D — grubość ścianek naczyń.

* — por. przyp. 8.

Fig. 4. Węgierce, Pakość commune, site 12, feature 1 (A) and 3 (B). Structure of pottery technological characteristics:

I — number of potsherds, W — weight of potsherds (g), Z — ornamented pottery (K — stroked, G — ornamented with knobs, L — ornamented with applied cordons), N — non-ornamented pottery, T — technology, D — thickness of pottery walls

* — cf footnote B.

SZ	UWZ / WZ / EZ	III 1				III 2	V 1a	VI 1		VI 2		VII 3	VII 3a	VIII 1	IX 5a	X 5	X 5a	? (VII)	SUMA	%
		1*	2	3	4	4	1	1	3	1	5	1	1	–	1	1	1	1		
ND	nacin.		1																1	0,4
ND PZ	guzy													3					3	1,3
PZ	kłute 1a	1																	1	33,3
	kłute 1b	5																	5	
	kłute 1c	34								1									35	
	kłute 1d	6																	6	
	guzy													11					11	
	listwy				18	1													19	
	nacin.			1															1	
PB	guzy													1					1	0,4
BZ	guzy													6					6	2,6
BNZP	kłute 1a							1	3										4	36,3
	kłute 1b	1						1					1				3	2	8	
	kłute 1c	7						32				3	4			4		6	56	
	kłute 1d	5						2							9				16	
	nacin.										1								1	
DZ	kł. 1c						1												1	0,4
BX	kłute 1a							1											1	25,2
	kłute 1b	6						2										1	9	
	kłute 1c	16						4										15	35	
	kłute 1d	5						5										4	14	
SUMA		86	1	1	18	1	1	48	3	1	1	3	5	21	9	4	3	28	234	100

Ryc. 5. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12, obiekt 1. Struktura cech zdobniczych ceramiki (211 fragmentów = 234 wątki zdobnicze). Objaśnienie oznaczeń (por. L. Czerniak, *Rozwój...*, s. 25—31):

SZ — strefa zdobienia (ND — nakrawężna diagonalna, PZ — podkrawężna zewnętrzna, PB — podstawa szyjki, BZ — załom brzuśca, BNZP — cały brzusiec bez akcentowania tektoniki, DZ — dno, strona zewnętrzna, BX — nieokreślona część brzuśca), EZ — elementy zdobnicze (1 — zdobienia kłute o wielkości odcisku: a<2 mm, b — 2—3 mm, c — 3—5 mm, d>5 mm), WZ — wątki zdobnicze (zastosowano skrócony zapis: 1 — odpowiada typowi 1 — n. 4, 1 — n. 5: odciski wykonane narzędziem dwuzębnym, naprzemianległe, 2 — odpowiada typowi 1.1: szereg pojedynczych odcisków, 3 — odciski wykonane narzędziem trójzębnym, naprzemianległe, 4 — odpowiada typowi 1.15: linia ciągła (tu: listwy plastyczne), 5 — odpowiada typowi 1.3 (tu: szereg równoległych nacięć — ryc. 7: 2 bnzp), 6 — wątki punktowe — tu: guzy), UWZ — układy wątków zdobniczych (III — 1 — ryc. 7: 8, 10, III — 2 — linia pozioma przerywana na obwodzie naczynia, V — 1a — ryc. 7: 12 dno, VI — 1 — ryc. 6: 1, 4, 6 bnzp, VI — 2 — ryc. 7: 4 pz, VII — 3 — ryc. 7: 1, 6 bnzp, VII — 3a — ryc. 7: 7, VIII — 1 — guzy, IX — 5a — ryc. 6: 7, X — 5 — ryc. 6: 2, X 5a — ryc. 10: 10, VII? — wszystkie wątki o układzie diagonalnym zachowane w małym fragmencie

Fig. 5. Węgierce, Pakość commune, site 12, feature 1. Structure of pottery ornamentation characteristics (211 potsherds = 234 ornamentation motifs) Legend (cf L. Czerniak, *Rozwój...*, pp 25—31):

SZ — ornamentation zone (ND — on the rim, diagonally, PZ — under the rim, outside, PB — at the base of the neck, BZ — carination, BNZP — whole belly, no emphasis on tectonics, DZ — bottom, outside, BX — undetermined part of the belly), EZ — ornamentation elements (1 — stroked of an imprint size: a<2 mm, b — 2—3 mm, c — 3—5 mm, d 5>mm), WZ — ornamentation motifs (the following abbreviations are used: 1 — refers to 1 — n. 4, 1 — n. 5 type: alternate imprints made with a two-teeth tool, 2 refers to 1.1 type: a row of single imprints, 3 — alternate imprints made with a three-teeth tool. 4 — refers to 1.15 type: continuous line (here: applied cordons), 5 — refers to 1.3 type (here: a row of parallel strokes — fig. 7: 2 bnzp), 6 — dotted motifs (here: knobs), UWZ — arrangements of ornamentation motifs (III — 1 — fig. 7: 8, 10, III — 2 — a horizontal line, discontinued round the vessel circumference, V — 1a — fig. &: 12 bottom, VI — 1 — fig. 6: 1, 4, 6 bnzp, VI — 2 — fig. 7: 4 pz, VII — 3 — fig. 7: 1, 6 bnzp, VII — 3a — fig. 7: 7, VIII — 1 — knobs, IX — 5a — fig. 6: 7, X — 5 — fig. 6: 2, X — 5a — fig. 10: 10, VII? — all diagonal motifs fragmentarily preserved

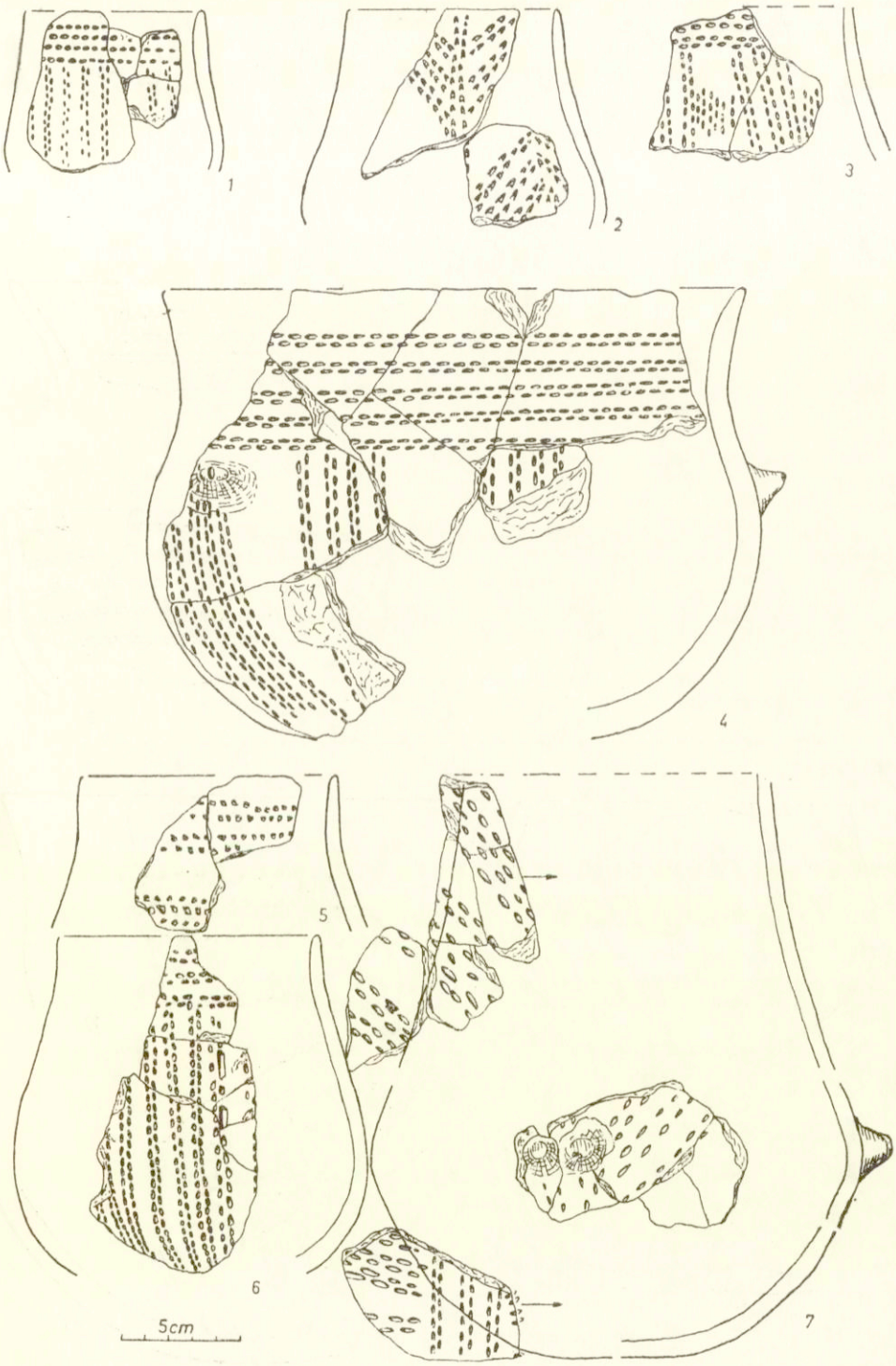

Ryc. 6. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12, obiekt 1. Wybór ceramiki

Fig. 6. Węgierce, Pakość commune, site 12, feature 1. Selected pottery

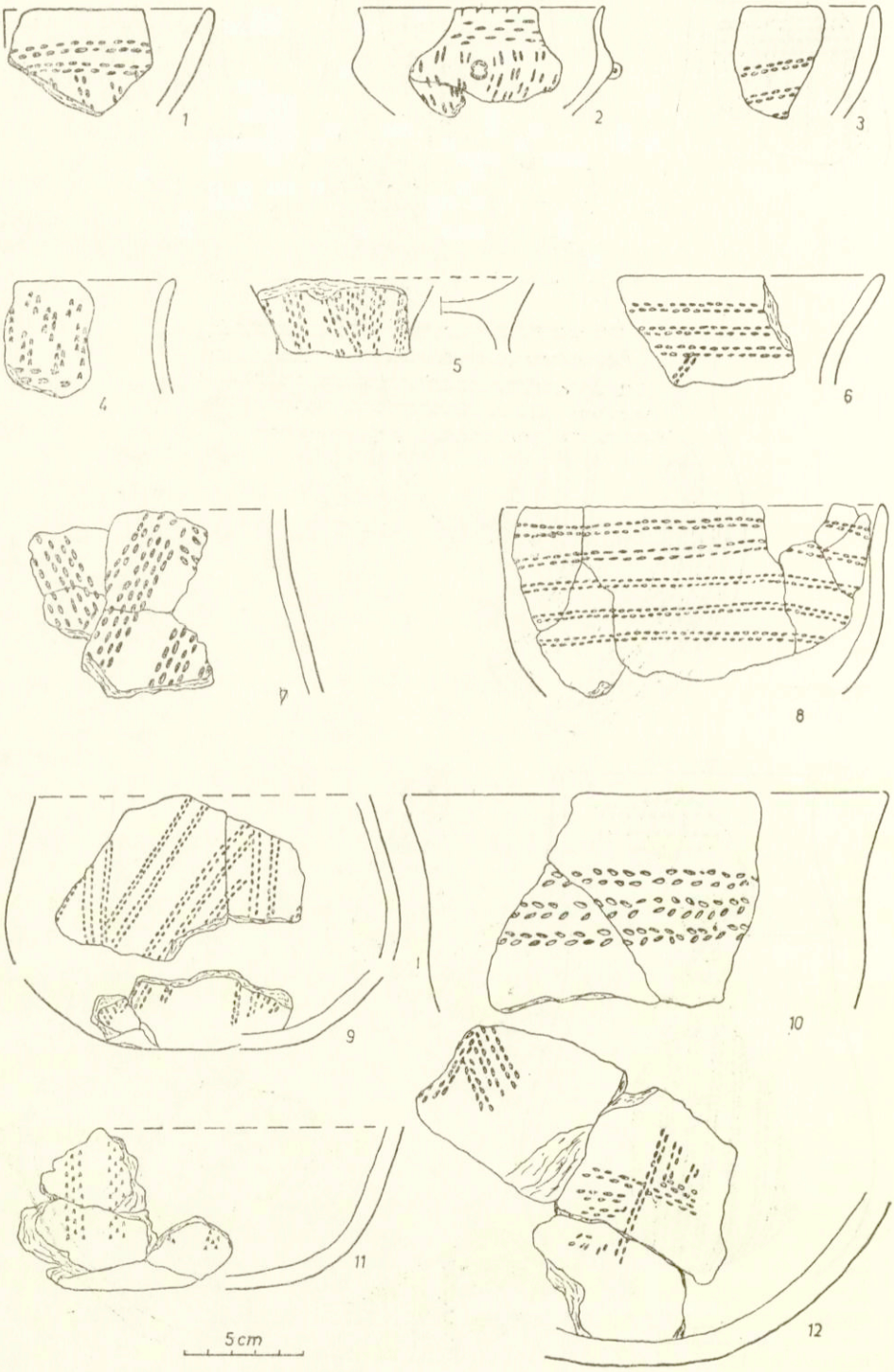

Ryc. 7. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12, obiekt 1. Wybór ceramiki

Fig. 7. Węgierce, Pakość commune, site 12, feature 1. Selected pottery

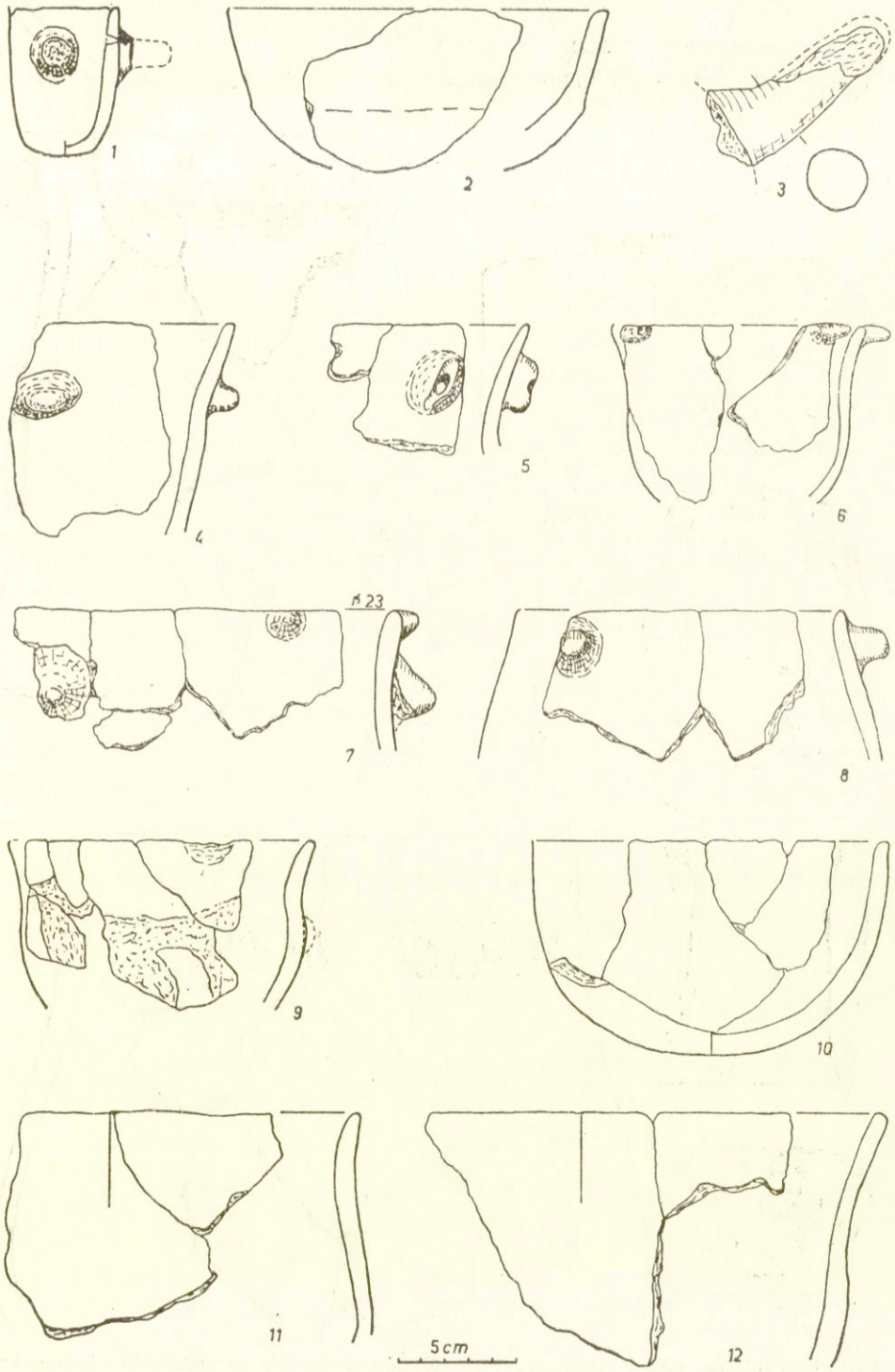

Ryc. 8. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12, obiekt 1. Wybór ceramiki

Fig. 8. Węgierce, Pakość commune, site 12, feature 1. Selected pottery

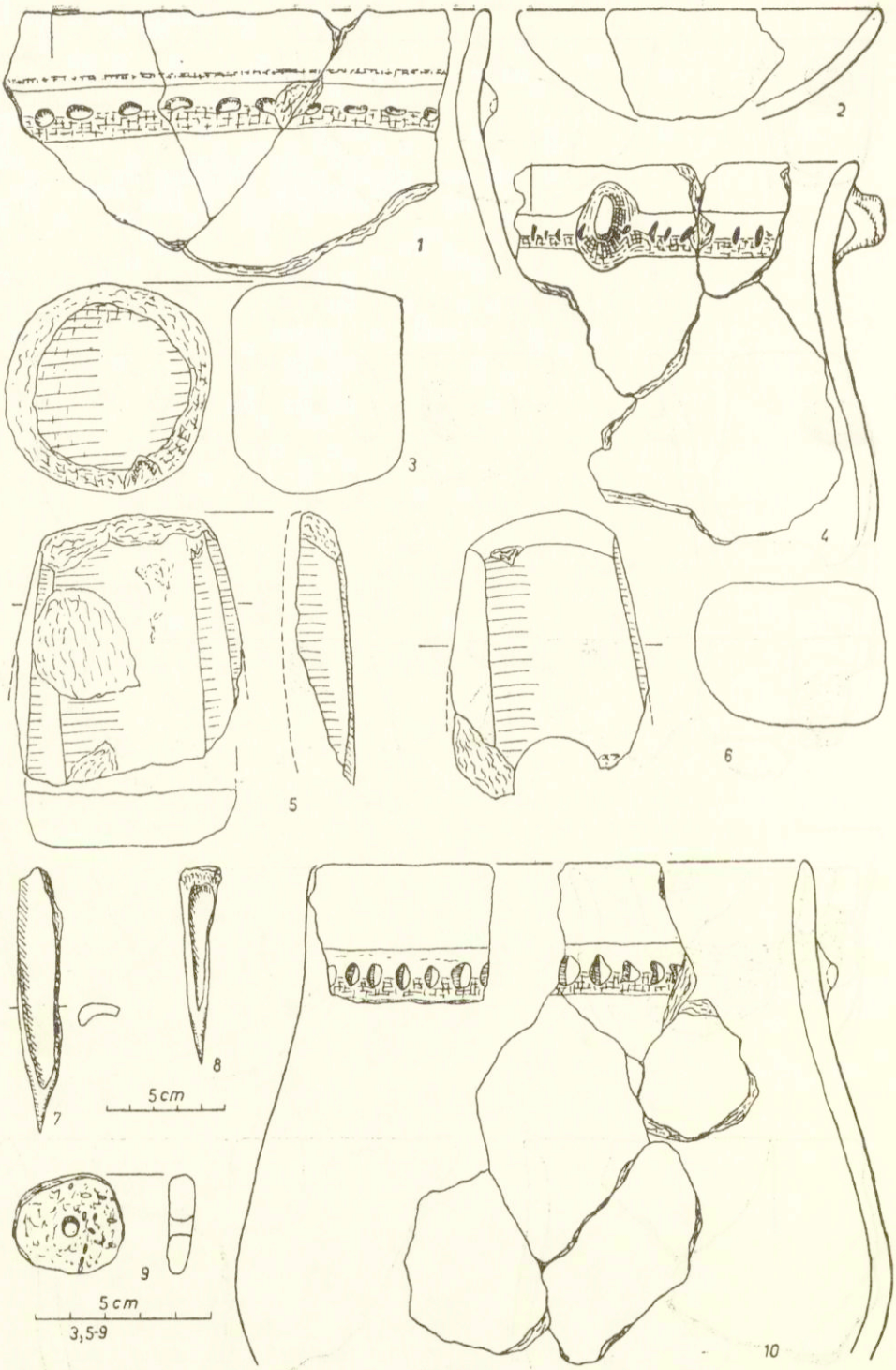

Ryc. 9. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12. Wybór ceramiki, narzędzia kamienne, kościane i przęślik. Obiekt 1 (1—2, 4, 7—10), strop obiektu 1 (6), humus (3, 5)

Fig. 9. Węgierce, Pakość commune, site 12. Selected pottery, stone and bone tools, a spindle whorl. Feature 1 (1—2, 4, 7—10), feature 1 roof (6), humus (3, 5)

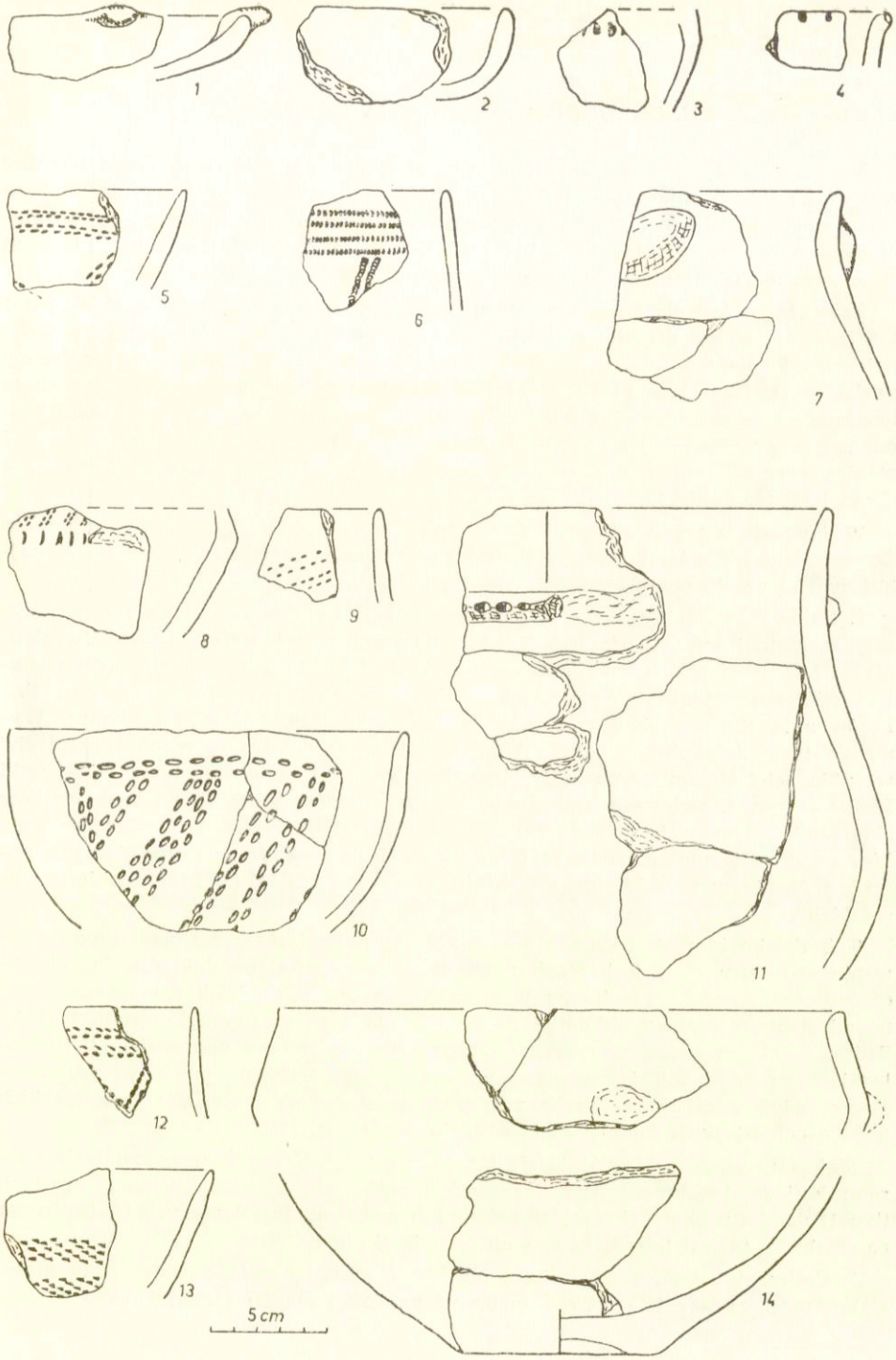

Ryc. 10. Węgierce, gm. Pakość, stan. 12. Wybór ceramiki. Humus (2, 6, 8—9), strop obiektów (1, 3—4), obiekt 1 (7, 11), obiekt 2 (2—5), obiekt 3 (10, 12—14)

Fig. 10. Węgierce, Pakość commune, site 12. Selected pottery. Humus (2, 6, 8—9), roof of features (1, 3—4), feature 1 (7, 11), feature 2 (2—5), feature 3 (10, 12—14)

II. CHRONOLOGIA WZGLĘDNA CERAMIKI

1. Jak wynika z analizy układu stratygraficznego nie można tą drogą określić wzajemnej relacji obiektów 1 i 3, jedynych których wypełnisko zawierało większą liczbę ceramiki. Z kolei obiekt 4, na pewno startygraficznie młodszy od wymienionych a starszy od obiektu 2 był pozbawiony ceramiki (1 fragment), które to dane wyznaczają dla niego dość szerokie ramy chronologiczne (między fazą Ia i III).

Zauważalne jest duże, ogólne podobieństwo zdobnictwa ceramiki z obiektów 1 i 3 (ryc. 4, zwłaszcza cechy Z i K). Natomiast pod względem jej struktury technologicznej obiekt 3 wydaje się być nieco młodszy, na co wskazuje podwyższony udział gt IV (zwłaszcza gt IVB2) oraz ceramiki średniościennej. Stosunkowo mała liczebność zbioru ceramiki z obiektu 3, jak też ewentualność mechanicznych domieszek z warstw młodszych (ob. 2, 4, humus) [8] nie wykluczają, iż mogą to być różnice przypadkowe i dlatego wstrzymam się od dalszych prób precyzowania chronologii tego obiektu.

W humusie zarejestrowano 1 fragment ceramiki „kłutej" z załomem brzuśca zaznaczonym nacięciami (ryc. 10:8), który sygnalizuje możliwość istnienia w najbliższym otoczeniu obiektów z fazy Ib—IIa KPCW.

2. Datowanie obiektu 1 na fazę Ia w ramach kujawskiego schematu periodyzacji formalnej opieram przede wszystkim na analizie cech stylistycznych. Uwzględniając obecny stan rozpoznania zespołów „kłutych" z tego terenu głównym punktem odniesienia może być ceramika z Konar (stan. 20), datowana na fazę Ib [9]. Porównanie obu zespołów wskazuje na ich zasadnicze, jakościowe różnice. Wymienię tu takie cechy zespołu z Węgierec, jak: (a) dominacja zdobień „kłutych" w układach obejmujących cały brzusiec bez akcentowania tektoniki (wątki BNZP — ryc. 5, zwłaszcza brak karbowanych załomów brzuśca), (b) brak wątków „kłutych" wykonanych narzędziem wielozębnym, (c) brak złożonych układów wątków w układzie płaszczyznowym (typu IX), (d) obecność fragmentów licznych naczyń o formie wysmukle „gruszkowatej" (ryc. 6:1—3, 5—7), (e) brak zdobień „rösseńskich".

Tak daleko idących różnic nie zauważa się natomiast w przypadku porównywania struktury cech technologicznych obu zespołów. Generalnie (m. in. nie licząc dwóch nowych receptur w Węgiercach) są one sobie bliskie a zarazem różne od struktur uważanych dotąd za typowe dla fazy Ia (wysoki udział gt IIIA). Sądzę, że obserwowane w tym przypadku wyraźne zmiany w ramach gt III polegające na dominacji jej odmiany piaszczystej (gt IIIB) nie mają waloru datującego, gdyż wynikają z innych powiązań genetycznych materiałów węgiereckich (czesko-dolnośląskich zamiast małopolskich, por. rozdz. III).

Materiały węgiereckie różnią się też od zespołu z Konar oraz pozostałych z terenu Kujaw strukturą typów krawędzi naczyń (tab. 2). Obok ścianek prostych (typ 1) dominują formy krawędzi jedno- lub dwustronnie ścienianych (4, 28), przez co struktura ta jest bliższa konwencji właściwej dla KCWR.

3. Cechy stylistyczne ceramiki z obiektu 1 jednoznacznie nawiązują do materiałów czeskiej fazy IVa KCWK (a nawet przełomu faz III i IVa) [10] przez co fakt

---

[8] Na przykład typologicznie młodszym od fazy I może być naczynie przedstawione na ryc. 10: 14 (gt IVB2, waga 340 g).

[9] L. Czerniak, *Konary, woj. Bydgoszcz, stan. 20. Obozowisko ludności kultury lendzielskiej. Ze studiów nad rozwojem kultur wstęgowych na Kujawach*, Spraw. Arch., t. 30: 1978, s. 33 n; szerzej — L. Czerniak, *Rozwój...*

[10] Opinia wyrażona przez Dr Marię Zápotocką, za co uprzejmie dziękuję.

ów nie wymaga szerszego uzasadnienia [11]. Na tej podstawie można nadto synchronizować kujawską fazę Ia z innymi najstarszymi ugrupowaniami postlinearnymi, np. kulturą Lengyel I [12].

III. CHRONOLOGIA BEZWZGLĘDNA

Analiza radiowęglowa (14C) kości zwierzęcych z obiektu 1 dała wynik Gd 2509: 3910±100 bc. Jest on zbieżny z pozostałymi oznaczeniami znanymi dotąd z terenu Niżu [13] przy czym zjawiskiem charakterystycznym jest koncentracja dat z faz Ia—IIa wokół przełomu V i IV tys. bc. Wydaje się ona przeczyć oczekiwaniom większego zróżnicowania dat wywiedzionym z analizy taksonimicznej. Uwzględniając datowania pokrewnych materiałów z terenu Europy, które wykazują analogiczną tendencję (aczkolwiek nie tak zdecydowanie) [14], koniecznymi mogą się okazać dość poważne modyfikacje koncepcji konwencjonalnej systematyki chronologicznej zakładającej monolinearne następstwo wyróżnianych „faz" w tym okresie rozwoju kultur cyklu naddunajskiego.

IV. UWAGI DO INTERPRETACJI GENETYCZNEJ

1. Odnosząc zespół z Węgierec do współczesnych mu ugrupowań postlinearnych oczywistą wydaje się jego kwalifikacja genetyczna wskazująca na związek z tradycją „kłutą" strefy czesko-dolnośląskiej. Zatem jest ów zespół do pewnego stopnia ewenementem na Kujawach, gdyż wśród znanych dotąd materiałów przeważały raczej zespoły o proweniencji małopolskiej lub synkretyczne małopolsko-„zachodnie" [15].

Osobnej uwagi wymagają dwie, śladowo czytelne cechy omawianego zespołu: (a) obecność krzemienia czekoladowego oraz (b) ceramiki z domieszką gruzu ceramicznego. Moim zdaniem, są one wyrazem lokalnych już, kujawskich kontak-

---

[11] Por. M. Zápotocká, *Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa*, „Fundamenta", A-3: 1970, s. 1 n.

[12] M. Zápotocká, *Die Brandgräber...*, *tamże* d. lit.

[13] Firlus, stan. 8, ob. 4 — KPCW Ib: Gd 2429—4070±100 b.c. (R. Kirkowski, *Kultury cyklu wstęgowego na Ziemi Chełmińskiej*, [w:] T. Wiślański (red.) *Neolit i początki epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej*. Toruń 1987, s. 62), Inowrocław-Mątwy, stan. 5, ob. 3 — KPCW IIa: Bln 1323—4050±120 b.c. (D. Jankowska, A. Kośko, K. Siuchniński, H. Quitta, G. Kohl, *Untersuchungen zur Chronologie der neolithischen Kulturen im Polnischen Tiefland*, „Zeitschrift f. Archäologie", B. 13: 1979, s. 219 n), Białcz Stary, stan. 4, ob. 109Bc — KPCW Ib IIa: Gd 1753—3910±50 b.c., j.w. ob. 103, KPCW Ib IIa: Gd 2054—3870±80 b.c. (materiały w opracowaniu autora).

[14] Datowania europejskie dla horyzontu „kłuto-malowanego" ugrupowań postlinearnych wykazują — oprócz wspomnianej koncentracji — wyraźniejszy rozrzut w granicach 4100—3600 conv.b.c., przy jednoczesnym braku korelacji z kolejnością faz wyróżnianych taksonomicznie, por. podsumowanie D. Cahen, E. Gilot, *Chronologie radiocarbone du néolithique danubien*, [w:] *Progrès récent dans l'étude du néolithique ancien*, Brugge 1983, s. 21 n, nowsze dane lokalne, np.: J. W. Neugebauer, *Ein Beitrag zur absoluten Chronologie des Frühneolithikums in Niederösterreich*, „A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve", t. 13: 1986, s. 195 n, V. Němejcová-Pavúková, *Vorbericht über die Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodin in der Jahren 1971—1983*, Slov. Arch., t. 34—1: 1986, s. 155, M. Zápotocká, *Die Brandgräber...*

[15] L. Czerniak, *Rozwój...*, tenże, *Czynniki zewnętrzne w rozwoju kulturowym społeczeństw Kujaw w okresach wczesnego i środkowego neolitu*, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.) *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, Inowrocław 1988, s. 55 n.

tów społeczności węgiereckiej z grupami o tradycji wywodzącej się ze strefy nadwiślańskiej [16].

Listę cech pozaodrzańskich można ewentualnie poszerzyć sugerując, iż lokalny charakter ma również struktura układów „kłutych" wątków zdobniczych wyróżniająca się dużym udziałem brzuścowych wątków wertykalnych (VI-1) i horyzontalnych (III-1, por. ryc. 5). Na porównywanym bowiem obszarze zdają się dominować wątki diagonalne (np. „krokwiaste").

2. Na marginesie proponowanej kwalifikacji genetycznej konieczne jest uzasadnienie, dlaczego posługuję się tu nazwą KPCW, jeżeli zespół ów nie różni się zasadniczo od czeskich lub dolnośląskich materiałów KCWK? Odpowiadając najkrócej, preferencję jednej z podanych nazw kulturowych uważam za konsekwencję ogólniejszego wyboru mającego za przedmiot rozumienie relacji: kultura archeologiczna — realna kultura jakiejś wspólnoty pradziejowej. Tak więc, traktując kultury archeologiczne na sposób „instrumentalny" (jednostki porządkowania materiału) [17] należałoby zespół z Węgierec określić jako „materiały KCWK", gdyż w ten sposób zostałyby sklasyfikowane w przypadku ich odkrycia np. na terenie Czech. Jeśli jednak poszczególne, formalne jednostki taksonomiczne uznamy jedynie za „archeometryczny surowiec" służący do budowy systematyk, którym mamy zamiar przypisać realne (w ramach danej koncepcji) odniesienie do badanej przeszłości kulturowej, to — moim zdaniem — nie można wówczas (ryzykując nawet potencjalny chaos pojęciowy) poprzestać na kwalifikacji czysto formalnej. Oznaczałoby to bowiem, że abstrahujemy od regionalnego kontekstu tych materiałów, tworzonego nie tylko przez inne, lokalne materiały lecz przede wszystkim przez procesy modelowane przez nas dla ich wyjaśnienia [18].

Na Kujawach takim kontekstem, w którym należałoby umieścić materiały węgiereckie, byłby proces stopniowej integracji w lokalny (niżowy) system kultury niewielkich grup migrantów wywodzących się z różnych regionów objętych tradycją „neolitu naddunajskiego". Zatem, z punktu widzenia wydarzeń, które określamy jako powstanie około 3700 bc „niżowego modelu kultury późnowstęgowej" („grupa brzesko-kujawska") omawiany proces był fazą (ściślej: etapem) tejże kultury (KPCW). Dodam, że przyjmując alternatywne — „instrumentalne" — podejście zmuszeni bylibyśmy do operowania zamiast pojęciem etapu integracji KPCW, pojęciem okresu współwystępowania na Kujawach kilku kultur archeologicznych (KCWK, lendzielskiej, malickiej a nawet rösseńskiej), co byłoby rozwiązaniem na pewno praktycznym w zakresie wąskich zainteresowań taksonomicznych zbyt odległym jednak od zadań nauki zajmującej się historią kultury w szerszym rozumieniu.

3. Znaczenie materiałów węgiereckich polega głównie na uprawomocnieniu synchronizacji początku KPCW na Kujawach z horyzontem Lengyel I — KCWK IVa. Rozważając na ile została zapełniona w ten sposób „luka taksonomiczna" (w dalszym ciągu — analogicznie do Małopolski — brak tu materiałów odpowiadających typologicznie końcowym fazom KCWR i fazom I—III KCWK) sądząc, że już teraz odwołać trzeba (lub przynajmniej zawiesić) znaną hipotezę zakładającą istnienie „luki rozwojowej" i „drugiej fali napływu" społeczności „wstęgowych" na Ni-

---

[16] W przypadku interpretacji genetycznej technologii gruzu ceramicznego można alternatywnie zakładać zaistnienie jakichś więzi z terenem Górnego Śląska. Problematykę tę szerzej przedstawiłem w osobnej pracy: L. Czerniak, *Teoretyczne podstawy archeologicznej systematyki kulturowej. Przykład badań nad technologią ceramiki kultur naddunajskich*, [w:] *Kujawskie przyczynki do badań nad neolitem Europy*, Inowrocław 1989, s. 33 n.

[17] A. Pałubicka, S. Tabaczyński, *Społeczeństwo i kultura jako przedmiot badań archeologicznych*, [w:] W. Hensel, G. Donato, S. Tabaczyński (red.) *Teoria i praktyka badań archeologicznych*, t. 1, Wrocław 1986, s. 57 n.

[18] L. Czerniak, *Teoretyczne...*

żu. Chodzi w tym przypadku nie tylko o ostrożność podyktowaną oczekiwaniem dalszych odkryć, takich na przykład jak Węgierce. Hipoteza „luki rozwojowej" nie jest bowiem tylko prostą konsekwencją generalizacji dostępnych faktów (tzn. luki materiałowej), lecz wywiedziona została z koncepcji migracjonistycznych, już z założenia przypisujących „ugrupowaniom peryferyjnym" odmienny rytm rozwoju („zapóźnienie"). Model migracyjny należy obecnie uznać za realny jedynie dla wstępnego etapu wstęgowej neolityzacji Kujaw.

W dyskusji tej należy też odróżnić problem luki typologicznej od luki chronologicznej uwzględniając, z jednej strony wymowę datowań 146 (por. przyp. 13—14), z drugiej zaś okoliczność iż kontrowersja dotyczy „okresu przejściowego" (transformacji kulturowej), który musiał charakteryzować się podwyższoną dynamiką zmienności cech, zwielokrotnieniem nurtów rozwoju i asynchronizmami.

Zakład Archeologii Wielkopolski
w Poznaniu

LECH CZERNIAK

WĘGIERCE, PAKOSC COMMUNE, SITE 12, BYDGOSZCZ PROVINCE. LATE BAND POTTERY CULTURE SETTLEMENT (PHASE Ia)

The analyzed materials come from rescue excavations. The following features were registered: an arrangement of three clay pits (feature 1 functioned later as a "household" pit?) and a part of a foundation trench of a trapezium-shaped house (phase III Late Band Pottery Culture — LBPC). The author concentrates on pottery from feature 1. It is the first representative assemblage from Kujawy, which allows us to synchronize phase Ia LBPC with the horizon IVa-Lengyel I of Stroked Band Pottery Culture (SBPC). The feature was dated by means of C14 method (for charcoal) to 3910±100 conv. b.c. (Gd 2509). Comparing that with other datings from the Polish Lowland (footnote 13) and from other regions of the Danube settlement (footnote 14), the author states that a clear correlation of the C14 datings with the current "typological" periodization schemes does not exist. Therefore, the assumption of a monolinear course of the cultural change at that time ought to be rejected.

Though the analyzed materials from feature 1 are very similar to Lower Silesia-Bohemia SBPC, the author thinks that they ought to be regarded as representing LBPC, and not SBPC. His approach is justified by the rejection of a purely formal method of cultural classification in favour of a method subjected to an explanation of cultural processes. Therefore, the assemblages of cultural characteristics occurring in Kujawy from 4000 to 3700 conv. b.c. may be interpreted as a preliminary stage of the formation of an original "lowland model of Late Band Culture (Brześć Kujawski Group). During that stage, a gradual integration of Danubian traditions from various settlement regions (mainly from Little Poland and Lower Silesia) occurred.